

**ГОСПОДАРСЬКЕ СУДОЧИНСТВО:
ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ, ВПЛИВ НА ДУАЛІЗМ
ЦИВІЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ
ФОРМИ ЗАХИСТУ ПРАВ**

С.О. Короєд

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного, господарського та кримінального права
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»*

Постановка проблеми. Останнім часом в юридичній літературі стали порушуватися питання щодо подальших тенденцій розвитку господарського процесуального права (зокрема щодо його входження складовим процесуальним інститутом до цивільного процесу), а серед політиків і керівництва Верховного Суду України – щодо доцільності подальшого функціонування системи господарських судів та існування самостійної господарської процесуальної форми захисту прав як такої.

Так, зокрема, Верховний Суд України в своїх Пропозиціях Тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України, що були схвалені постановою Пленуму Верховного Суду України від 11.04.2014 № 1, зазначив, що в Україні має бути відновлено триланкову систему судів загальної юрисдикції, до якої входитимуть Верховний Суд України, апеляційні та місцеві суди. Відповідно необхідно вилучити з Конституції України положення про вищі спеціалізовані суди (ч.3 ст.125, ч.4 ст.127) та положення щодо побудови системи судів загальної юрисдикції за принципом спеціалізації (ч.1 ст.125). Багаторічний досвід функціонування триланкової судової системи в Україні (до 2010 р.) довів, що вона є більш дієвою та ефективною, а також зрозумілою та доступною для учасників судового процесу. Крім того, ліквідація однієї з ланок судової системи сприятиме дотриманню розумних строків розгляду справи судом, передбачених ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, адже суттєво зменшиться час із моменту звернення громадянина до суду до набрання судовим рішенням статусу остаточного. Сумніви щодо доцільності існування в Україні чотириланкової судової системи також висловила Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) (пункти 45 та 63 Висновку від 15 червня 2013 року № 722/2013). У пункті 28 спільного Висновку Венеціанської комісії та Дирекції зі співпраці Генеральної

дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи від 11 жовтня 2010 року № 588/2010 зазначено, що створення трьох різних юрисдикцій, очолюваних трьома касаційними судами, незалежними один від одного, може призвести до чисельних та часто складних колізій юрисдикції [1]. Прем'єр-міністр України А.П. Яценюк теж вважає, що господарські суди повинні бути ліквідовані, і цю функцію повинні виконувати суди загальної юрисдикції [2].

Але такі пропозиції лише актуалізувалися останнім часом, проте вони не є новими, адже ще у Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів 2006 р. було задекларовано необхідність окремо створити кримінальні суди, а на основі загальних та господарських судів – цивільні суди. А також поступово наблизити, а потім і взагалі поєднати в одному кодексі норми цивільного і господарського процесів, оскільки між ними немає суттєвих відмінностей, зумовлених специфікою судочинства. В юридичній же літературі це питання порушується крізь призму проблеми дуалізму цивільної юрисдикції, пов'язаної з доцільністю регламентації цивільного процесу двома кодексами (ЦПК і ГПК України) і поділом цивільної юрисдикції [3, с.81].

Такі тенденції подальшого існування господарського судочинства мають й свої історичні передумови, адже процесуальна регламентація господарської процесуальної форми захисту прав відбувалася автономно, без урахування тенденцій розвитку цивільного процесу та спільності їх багатьох процесуальних інститутів, спільної соціальної спрямованості правосуддя в цивільних і господарських справах.

Все вищевикладене свідчить про наявність тенденцій до поступового об'єднання господарської процесуальної форми із цивільною. Проте без дослідження історії виникнення господарської юрисдикції та її розвитку неможливо зробити висновки щодо доцільності подальшого її існування як самостійної процесуальної форми захисту прав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку і вдосконалення господарської (арбітражної) процесуальної форми були предметом розгляду таких провідних вчених, як: І.А. Балюк, О.А. Беляневич, В.І. Бобрик, С.В. Васильєв, С.Ф. Демченко, І.Г. Побірченко, О.П. Подцерковний, Д.М. Притика, Є.А. Таликін, О.І. Харитонова та ін. Проте передумови об'єднання господарської процесуальної форми із цивільною та перспективи подальшого існування господарського судочинства як самостійної судової юрисдикції залишаються малодослідженими, тому й потребує висвітлення питання становлення господарської (арбітражної) процесуальної форми та її вплив на виникнення дуалізму цивільної юрисдикції.

Метою цієї статті є аналіз та висвітлення проблеми господарського судочинства: історія становлення, вплив на дуалізм цивільної юрисдикції та перспективи розвитку господарсько-процесуальної форми захисту прав.

Основні результати дослідження. Оскільки Україна тривалий час входила до складу певних держав, тому історія становлення арбітражних (комерційних, господарських) судів в Україні не існує окремо від історії становлення аналогічних судів таких держав. Так, попередником сучасних господарських

судів у Російській імперії, до складу якої входила більша частина України, були комерційні суди, які розглядали торговельні та вексельні справи, справи про торговельну неспроможність. На території України відлік створення господарських судів в сучасному розумінні ведуть з установи комерційного суду в м. Одесі 1807 р. Пізніше було засновано комерційний суд у Феодосії – 1819 р. та Ізмаїлі – 1824 р. У перші роки після Жовтневої революції 1917 р. в умовах відсутності або незначного розвитку товарно-грошових відносин, судові спори між казенними установами не дозволялися. Розбіжності між підприємствами та організаціями вирішувалися в адміністративному порядку вищестоящими органами управління. Після закінчення громадянської війни і переходу до нової економічної політики умови діяльності господарських організацій істотно змінилися. Господарською реформою, що розпочалася у 1921 р., були введені комерційні розрахунки, підприємствам надано певну оперативну та майнову самостійність, взаємовідносини між підприємствами та іншими господарськими організаціями почали базуватися на договірних засадах. На зміну майже повній натуралізації приходять товарно-грошові відносини. У цих умовах назріває необхідність у створенні спеціальних органів для врегулювання спорів та протиріч, що виникають у взаємовідносинах підприємств і організацій. Такими органами в Україні стали створені у 1924 р. арбітражні комісії – Вища арбітражна комісія при Українській економічній Раді та арбітражні комісії при губернських економічних Радах. Поряд з державними арбітражними комісіями створювалися відомчі арбітражні комісії, які вирішували майнові спори між підприємствами та установами одного і того ж відомства [4, с. 5-6].

Дореволюційний процесуаліст Є.В. Васьковський зазначав, що торговельні справи (спори в торговельному обігу) розглядаються цивільними судами в загальному позовному порядку, що здійснюється за правилами Статуту цивільного судочинства 1864 р. Але в деяких містах (столицях, Одесі і Варшаві) ці справи віднесені до відомства окремих комерційних судів, які керуються при їх вирішенні правилами Статуту торговельного судочинства 1832 р. (останнє видання 1903 р.). Проте, так як в останньому багато питань не врегульовано (наприклад, про третіх осіб, про зустрічний позов, про довіреності тощо), то застосовуються за аналогією правила Статуту цивільного судочинства і чинних до введення його законів про судочинства і стягненнях цивільних, з огляду на те, які із наявних у цих статутах закони більш відповідають загальним засадам торговельного процесу [5, с. 6, 430-431, 432].

Саме створення арбітражних комісій поклало початок процесу диференціації цивільної юрисдикції. При цьому правила ведення цивільного процесу, викладені в ЦПК УРСР 1924 р. та 1929 р., були обов'язкові для всіх установ єдиної системи УРСР (народного суду, губернського (обласного) суду та Верховного Суду), а також для установ, забезпечених судовими функціями, на підставі особливих про них положень з винятками, встановленими в цих положеннях і спеціальних правилах, що регулюють діяльність цих установ [6, с. 80].

Отже, з викладеного вище випливає, що загальні правила цивільного судочинства були основою процесуальної регламентації діяльності комерцій-

них судів, а в подальшому арбітражних комісій, хоча й були «конкретизовані» шляхом встановлення винятків і особливостей правового регулювання в Статуті та Положеннях про судочинство в цих судах. Розмежування юрисдикції щодо вирішення приватноправових спорів та виділення з неї господарської юрисдикції, що стала основою дуалізму цивільної юрисдикції, мала більше організаційний характер, ніж функціональний, адже їх функції нагадували діяльність загальних судів, тобто правосудні функції в порядку цивільного судочинства з тими самими процесуальними завданнями.

В подальшому арбітражні комісії трансформувалися в централізовану систему органів державного арбітражу. І така система та функції державного арбітражу, які вже жодним чином не нагадували правосудні завдання загальних судів, проіснували до кінця 80-х років минулого століття. При цьому їх завдання і компетенція визначалися Положенням про державний арбітраж, затвердженому 3 травня 1931 р. Радою Народних Комісарів СРСР.

Самостійна система арбітражних судів в Україні та процесуальні правила їх діяльності були закріплені Законом України «Про арбітражний суд» від 4 червня 1991 р. та Арбітражним процесуальним кодексом України від 6 листопада 1991 р. А під час малої судової реформи влітку 2001 року ці суди були перетворені в господарські, а кодекс, відповідно, перейменовано.

Проте, як за часів СРСР, так й після його розпаду, незважаючи на наявність самостійної системи спеціалізованих (господарських) судів та самостійного процесуального регламенту відправлення правосуддя в господарських справах, окремі науковці намагалися ототожнювати господарський (арбітражний) процес із цивільним, а його норми розглядали як підгалузь останнього.

Так, дійсно, за часів СРСР відмінності були суттєві, адже порядок, цілі, учасники судочинства в господарських судах відрізнялися від судочинства в інших судах загальної юрисдикції. В юридичній літературі зверталася увага на те, що були подібними і різними, порівняно з цивільним процесом, завдання при вирішенні органами арбітражу господарських спорів, особливості характеру протиправної поведінки в господарсько-правових відносинах, специфіка самих органів, що здійснюють захист прав та інтересів організацій, наявність спеціального процесуального законодавства [7, с. 22, 27, 63]. Крім того, вчені вважають, що подвійна природа арбітражу потребувала комплексного методу правового регулювання, який не міг бути зведений до методу цивільного процесуального права. Хоча сьогодні ця подвійна природа багато в чому змінена у зв'язку з утворенням в Україні спочатку системи арбітражних судів, а згодом – господарських судів, у компетенції яких відсутні вертикальні управлінські функції щодо суб'єктів господарювання, але ця самостійність не втратилася, а розвинулася в специфічний різновид юрисдикційної діяльності і процесуальних правовідносин [8, с. 30].

Поряд із самостійною системою господарських судів, науковцями вказується і на самостійність господарського процесу, порівняно з цивільним, адже має місце розмежування судових органів, юрисдикційна діяльність яких регламентує галузь права, категорії справ, види проваджень, учасники процесу [9, с. 26].

Отже, за часів СРСР відмінності були суттєві, адже порядок, цілі, учасники судочинства в арбітражних судах відрізнялися від судочинства в інших судах загальної юрисдикції, про що нами зазначалося вище.

Але варто пригадати, що Концепція судово-правової реформи в Україні 1992 р. на той час закріпила існування Конституційного, загальних і арбітражних судів. Арбітражний суд у цій системі забезпечував захист прав і законних інтересів учасників господарських відносин і представлявся як окрема, самостійна гілка судової влади. Таке уявлення існувало до прийняття Конституції України 1996 р, яка передбачила існування спеціалізованих судів в єдиній судовій системі загальної юрисдикції і закріпила єдине універсальне право на судовий захист незалежно від спеціалізації суду, визначивши, таким чином, соціальне призначення правосуддя.

Господарські суди вже давно не виконують контрольно-управлінську функцію в народному господарстві.

Висновок. Таким чином, на сьогодні завдання господарських судів та інші процесуальні інститути господарського судочинства не відрізняються і не можуть відрізнятися від завдань загальних судів цивільної юрисдикції. Єдність правосудних функцій господарських і загальних судів та єдність завдань господарського і цивільного судочинства впливає й з положень Закону України «Про судоустрій та статус суддів», а також з положень Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів 2006 р., якою передбачено включення господарського судочинства в цивільне, а останнє варто розглядати як послугу держави щодо вирішення приватноправових спорів сторонам, які самостійно не можуть їх врегулювати.

Вищевикладене, на наш погляд, дає підстави окреслити перспективи розвитку господарсько-процесуальної форми захисту прав шляхом її «реорганізації» в цивільну процесуальну форму захисту прав разом із «реорганізацією» системи господарських судів, що, в кінцевому підсумку, значно розширить предметно цивільну юрисдикцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пропозиції Верховного Суду України Тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 11.04.2014 № 1 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28print%29/184A16A3C18F026DC2257CBV00394174>.

2. Вступна частина засідання Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2014 року [Електронний ресурс] / А.П. Яценюк // Офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247674680&cat_id=244823857.

3. Проблемы науки гражданского процессуального права / В.В. Комаров, В.А. Бигун, В.В. Баранкова; под ред. проф. В.В. Комарова. – Харьков : Право, 2002. – 440 с.

4. *Балюк І.А.* Господарське процесуальне право: [навч. посіб.] / І.А. Балюк. – К. : КНЕУ, 2008. – 224 с.

5. *Васьковский Е.В.* Учебник гражданского процесса / Е.В. Васьковский; под редакцией и с предисловием В.А.Томсинова. – М. : Изд-во «Зерцало», 2003. – 464 с.

6. Проблемы науки гражданского процессуального права / В.В. Комаров, В.А. Бигун, В.В. Баранкова; под ред. проф. В.В. Комарова. – Харьков : Право, 2002. – 440 с.

7. *Абова Т.Е.* Арбитражный процесс в СССР. Понятие, основные принципы / Т.Е. Абова; отв. ред. А.А. Мельников. – М. : Наука, 1985. – 143 с.

8. Господарське процесуальне право: [підручник] / О.П. Подцерковний, О.О. Квасніцька, Т.В. Степанова та ін.; за ред. О.П. Подцерковного, М.Ю. Каргузова. – Х. : Одиссей, 2012. – 400 с.

9. Гражданский процесс Украины / Под ред. Ю.С. Червоного. – К. : Истина, 2006. – 399 с.

Короєд С.О. Господарське судочинство: історія становлення, вплив на дуалізм цивільної юрисдикції та перспективи розвитку господарсько-процесуальної форми захисту прав

У статті розкривається історія становлення та розвитку господарської (арбітражної) юрисдикції та господарської процесуальної форми, показується її вплив на виникнення дуалізму цивільної юрисдикції. Вивчаються передумови об'єднання господарської процесуальної форми із цивільною та перспективи подальшого існування господарського судочинства як самостійної судової юрисдикції. Обґрунтовується висновок про відсутність відмінностей між функціями господарських судів і завданнями господарського судочинства та завданнями загальних судів цивільної юрисдикції. Окреслюються перспективи розвитку господарсько-процесуальної форми захисту прав шляхом її реорганізації в цивільну процесуальну форму разом із реорганізацією системи господарських судів та розширенням предметної цивільної юрисдикції.

Ключові слова: правосуддя, господарське судочинство, цивільний процес, дуалізм цивільної юрисдикції, господарська процесуальна форма, захист прав.

Короєд С.А. Хозяйственное судопроизводство: история становления, влияние на дуализм гражданской юрисдикции и перспективы развития хозяйственно-процессуальной формы защиты прав

В статье раскрывается история становления и развития хозяйственной (арбитражной) юрисдикции и хозяйственной процессуальной формы, показывается ее влияние на возникновение дуализма гражданской юрисдикции. Изучаются предпосылки объединения хозяйственной процессуальной формы с гражданской и перспективы дальнейшего существования хозяйственного судопроизводства как самостоятельной юрисдикции. Обосновывается вывод об отсутствии различий между функциями хозяйственных судов и задачами хозяйственного судопроизводства и общих судов гражданской юрисдикции. Очерчиваются перспективы развития хозяйственно-процессуальной формы защиты прав путем ее реорганизации в гражданскую процессуальную форму вместе с реорганизацией системы хозяйственных судов и расширением предметной гражданской юрисдикции.

Ключевые слова: правосудие, хозяйственное судопроизводство, гражданский процесс, дуализм гражданской юрисдикции, хозяйственная процессуальная форма, защита прав.

Koroed S.A. Commercial proceedings: history of formation, impact on the dualism of civil jurisdiction and prospects of development of commercial and procedural forms of rights protection

The article deals with the history and development of commercial (arbitration) jurisdiction and commercial procedural forms, it is highlighted its influence on the occurrence of dualism in civil jurisdiction. It is reviewed background of unification of commercial procedural form with the civil procedural form and prospects for further existence of commercial proceedings as an independent judicial jurisdiction. It is concluded the absence of differences between the functions and objectives of commercial courts and objectives of commercial courts and objectives of general courts of civil jurisdiction. It is outlined the prospects for development of commercial and procedural forms of protection of rights through its reorganization in the civil procedural form, together with the reorganization of the system of commercial courts and the expansion of the subject of the civil jurisdiction.

Keywords: justice, commercial proceedings, civil procedural law, dualism of civil jurisdiction, commercial procedural form, protection of rights.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2015.